

Goran Dujaković

FILMSKA SNIMANJA FRANJE LEDIĆA U BANJOJ LUCI 1935. i 1936. GODINE

1. PROLOG

Postojeća literatura koja proučava istoriju kinematografija na prostoru jugoslovenskih država samo sporadično spominje filmska snimanja i kinematografske djelatnosti na području Banje Luke. Istoričari filma uglavnom su usputno doticali ovu oblast, nedovoljno ili površno analizirajući štampu koja je izlazila u Banjoj Luci u prvoj polovini dvadesetog vijeka.

Koliko je danas poznato, Banja Luka je u prvim decenijama dvadesetog vijeka malo snimana na filmskoj traci. Prema postojećoj filmskoj literaturi, prvi kadrovi Banje Luke nastali su tek 1932. godine za film "**Lijepa naša otadžbina**" u produkciji Jugoslovenskog prosvetnog filma (film je djelimično sačuvan). Ali, postoje indicije da je Banja Luka prvi put zabilježena na celuloidu znatno ranije - 1914. godine u filmu "**Bosna i Hercegovina**" (Bosnien-Herzegovina) koji je za potrebe Zemaljske vlade u Sarajevu snimala bečka firma Müller film (firmu je osnovao Pateov namještenik). "*Da se što više podigne promet stranaca u Bosni i Hercegovini i da se veliki svijet za naše zemlje što više zainteresuje, sklopila je Zemaljska vlada s poznatom pariskom kinematografskom firmom Pathe Freres sporazum da ta firma snima za kinematografe sve ljepše i zanimljivije predjele naše zemlje.*"⁵

Snimanje je započelo juna te godine u Bosanskom Brodu, trajalo je 14 (?) dana a film se u distribuciji pojavio krajem 1915. godine. Može se samo nagađati da se pored velikog broja snimaka "*pejsaža, džamija, crkava, samostana, narodnih svetkovina, običaja, nošnji*" u ovom filmu nalaze i kadrovi nekih od reprezentativnih istorijskih objekata Banje Luke (vjerovatno džamija Ferhadija, samostan "Marija Zvijezda", tvrđava Kastel...), ali to su pretpostavke pošto film nije sačuvan.

Vrlo je vjerovatno da je Banja Luka više puta filmski bilježena "usputno" tokom prvih decenija prošlog vijeka jer se nalazila na jednoj od glavnih komunikacija sa sjevera Bosne i Hercegovine prema Sarajevu. Na tom putu se nalazi srednjovjekovni - kraljevski grad Jajce, koji su zbog istorijskih i prirodnih znamenitosti često posjećivale razne filmske ekipe, o čemu postoji dosta sačuvanih podataka pa i filmske građe (snimci Jajca se prvi put pojavljuju na celuloidu 1912. godine u filmu "**Putovanje kroz Bosnu**").

Od poznatih snimanja u Banjoj Luci u periodu između dva svjetska rata, zbog raznovrsnosti i kontinuiteta posebno su interesantna snimanja Franje Ledića. U ovom tekstu detaljnije ću se osvrnuti na filmska snimanja Ledića, prvenstveno koristeći kao izvor tekstove "Vrbaskih novina" u periodu od 17. avgusta 1935. do 16. februara 1936. godine.

1.1. Franjo Ledić

Franjo Ledić, rođen 1892. godine u Derventi (odatle i nadimak "Dervećanin") spada u najkontroverznije filmaše pionirskog razvoja kinematografije u Jugoslaviji i Hrvatskoj. U film je ušao u drugoj polovini Prvog svjetskog rata kao producent i asistent reditelja, između ostalog radio je i za poznatog njemačkog sineastu Ernesta Lubiča. U Berlinu je realizovao nekoliko filmova, od kojih je najpoznatiji "Angelo-Misterij Zmajgrada" (1919) koji je 1921. godine prikazivan u Hrvatskoj. U Zagreb se vratio sredinom dvadesetih godina i osnovao preduzeće Narodna filmska umjetnost (kasnije "Ocean" i "Jadran film"). Godine 1926. izdaje jedan broj lista "Narodna filmska umjetnost" s ciljem propagiranja svojih filmskih ideja (izgradnja filmskog laboratorija, ateljea, stvaranje filmske industrije...). Poslije nekoliko igranih filmova (najpoznatiji od njih je "Ciganska krv") finansijski propada a zatim počinje da proizvodi tonžurnal "Zvono" (DOMAĆI ZVUČNI NUZRASPORED) koji će izlaziti sve do 1935. godine.⁶ Tokom Drugog svjetskog rata jedno vrijeme je radio kao snimatelj "Hrvatskog slikopisa". Umro je u Zagrebu 1981. godine.

- Franjo Ledić

1.2. Vrbaske novine

"Vrbaske novine" su jedan od najznačajnijih pisanih izvora koji su izlazili u Banjoj Luci u periodu između dva svjetska rata. Po koncepciji i programskom opredjeljenju, novina je bila "politički, privredni prosvetno-kulturni pregled"

(informativni dio Službenog lista Vrbaske banovine) a kasnije "politički, privredni i prosvetni pregled Vrbaske banovine", kako je to stajalo u podnaslovu. Vlasnik lista je bila Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine. Sjedište novina i redakcija bila je u Banjoj Luci. Novine su počele da izlaze 1. decembra 1932. godine, u početku dvaput nedjeljno (srijedom i subotom), zatim triput nedjeljno, te dnevno, osim nedelje, i na kraju dnevno, osim ponedjeljka. List je u prosjeku imao četiri do šest strana, štampan ćirilicom i latinicom. "Vrbaske novine" imale su veliki broj saradnika. Prvi odgovorni urednik novina bio je Božidar Vesić, pa Miodrag Borisavljević, Karlo Blažun, Matko Kumarić, Božo Mitrović i Miloš Tomašević. Posljednji broj "Vrbaskih novina" izašao je 6. aprila 1941. godine (br. 1787), na dan agresije sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju.

2. SNIMANJA U BANJOJ LUCI

2.1 1935. godina

Od 1926. godine Franjo Ledić u sopstvenoj produkciji proizvodi privatni filmski žurnal "Zvono" koji obrađuje poznate krajeve i događaje iz Kraljevine Jugoslavije. "...sledećih godina snimio je nekoliko tonskih filmskih žurnala koji su bili mješavina putopisnih reportaža i reklamnih filmova."³ U dvadesetak brojeva, koliko znamo da ih je napravio, nalazi se najviše snimljenog filmskog materijala sa prostora Bosne i Hercegovine - vjerskih objekata, arhitekture, narodnih običaja i nošnji iz Dervente, Jajca, Travnika, Bosanskog Broda, Banje Luke...

Franjo Ledić je, prema "Vrbaskim novinama", prvi put posjetio Banju Luku 17. avgusta 1935. godine. "U Banja Luku je doputovao naš poznati filmski operater g. Franjo Ledić, koji od 1925. godine ima svoju operatersku firmu Narodna-filmska industrija k.d. u Zagrebu." U isto vrijeme u gradu je gostovao i Marijan Matijević, u štampi tog vremena poznatiji kao "Junak iz Like". Na atraktivnom repertoaru ovog atleta, između ostalog, nalazilo se savijanje željeza, držanje u zubima više stotina kilograma tereta, hrvanje sa gomilom ljudi itd. U jednom kratkom tekstu - crtici pod naslovom "Vrbaska banovina u filmu", a u podnaslovu "Operater Franjo Ledić snimaće film o Vrbaskoj banovini",

nepoznati autor teksta najavljuje buduća Ledićeva snimanja u Slatini, okolini Bihaća, Jajca... kao dijelove "specijalnog" filma o Vrbaskoj banovini. "*Ovom prilikom - napominje se u tekstu - u proputovanju, usputno će snimiti Marijana Matijevića i pjevačicu Sofku.*"

Nema podataka da su snimanja i obavljena. U "Vrbaskim novinama" od 18. avgusta stoji da je predstava Matijevića zbog nevremena premještena iz bašte hotela "Bosna" u kafanske prostorije, pa je malo vjerovatno da je Ledić, koji je uglavnom snimao eksterijere, zabilježio i ova dešavanja. Neki istoričari konstatuju da su ova snimanja i obavljena (Đorđe Mikić, *Banja Luka - Kultura građanskog društva*, Banja Luka, 2004), vjerovatno izvodeći ovaj zaključak na osnovu najave u "Vrbaskim novinama". Pošto je Ledić sve svoje filmove snimljene u Banjoj Luci do 29. oktobra 1935. godine stavljao na repertoar Palas ton-kina, najvjerovatnije bi i ovaj, da je bio snimljen.

Sljedeći dolazak Franje Ledića u Banju Luku bio je mjesec dana kasnije, tačnije 15. septembra, a povodom velikog aeromitinga koji se održao na Banjalučkom polju 16. septembra.

Prema "Vrbaskim novinama" od 17. septembra, ovom prilikom Ledić je snimio sve bitnije detalje aeromitinga: "*luping-bravure lovca narednika g. E. Banfića, spuštanje sa padobranom, učestvovanje publike, izaslanici i uzvanici itd.*" Najavljeno je da će film ubrzo biti prikazan - "počev od subote", što se prema "Vrbaskim novinama" i desilo 21. septembra. Ledić je projekciju filma upriličio pred zvanicama i upravom Palas ton-kina. Film koji je donio za promotivno prikazivanje po svoj prilici nije bio i kompletan, ali je sadržavao pored snimaka sa aeromitinga i pojedine kadrove grada. "*...film sa aeromitinga operater Ledić će naknadno kompletirati.*" Projekcija filma je, prema "Vrbaskim novinama", uspjela, pa je Ledić ponudio film upravi kina po povoljnim uslovima da ga prikaže gledaocima. "*Građanstvo se nada da uprava kina neće odbiti ponudu operatera Ledića i da će film otkupiti.*" Već 22. septembra on se i našao kao dodatak (žurnal) redovnom repertoaru ("Kontrolor vagon lits", u glavnim ulogama: Georg Aleksander, Theo Lingeon i Olli von Flint).

Istog dana snima i prvenstvenu fudbalsku utakmicu Krajišnik-Grafičar (Osijek). "Vrbaske novine" u kratkom osvrtu na utakmicu koju je Krajišnik dobio sa 5:0, najavljuju "*kako se u Banja Luci nalazi operater g. Ledić iz Zagreba, snimio je nekoliko momenata prije početka utakmice i najuzbudljivije momente same igre.*"

PALAS TON-KINO: Opereta: Povratak sreći. U glavnim ulogama: Lutz Ulrich i Paul Hörbiger. Dodatak: popratni program. Dolazi najljepša opereta ove sezone: Ljubavi je kraj... sa Paulom Wessely i Willy Forstom. Kratki sportski film: Prvenstvene nogometna utakmica Krajišnik—Grafičar, koja je odigrana 22 septembra u Banjoj Luci.

Ubrzo potom, 26. septembra, kao dodatak redovnom repertoaru Palas ton-kina pojavljuje se u "Vrbaskim novinama" i kratka najava Ledićeva filma - "**Sportski film: Prvenstvena nogometna utakmica Krajišnik-Grafičar, koja je odigrana 22. septembra u Banja Luci**". U istom broju i na istoj strani "Vrbaske novine" kratkim tekstom "**Daljnje filmsko snimanje Banja Luke**" i najavljuju prikazivanje ovog filma. Koliko je poznato, to je i prvi sportski film snimljen na prostoru Bosne i Hercegovine (ako se izuzmu kajakaško-turistički filmovi koji su se tih godina snimali na rijeci Drini).

Povodom godišnjice smrti kralja Aleksandra ujedinitelja, Franjo Ledić 4. oktobra ponovo dolazi u Banju Luku, ovaj put da prikaže nekoliko žurnala i dokumentarnih filmova. Kako "Vrbaske novine" najavljuju, Ledić je za ovu priliku "*priredio naročit istorijski film iz života našeg Blaženopočivšeg Viteškog Kralja Aleksandra ujedinitelja, koji sadrži i njegov poslednji put kroz Jugoslaviju.*" Film je, prema opisu, najvjerovatnije bio sačinjen od dijelova Foksovih žurnala o ubistvu kralja koji su se u to vrijeme prikazivali širom Kraljevine Jugoslavije a koje je Ledić priredio za banjolučke gledaoce.

Pored ovog filma, prikazan je i čitav niz "nacionalnih" filmova (pod ovom vrstom se podrazumijevaju filmovi koji prikazuju i veličaju kulturne, privredne i istorijske vrijednosti Kraljevine Jugoslavije). "*Na kinematografskom platnu vidjećemo tom prilikom našu avijaciju u službi narodne odbrane, napredak civilizacije i aeromiting u Banja Luci, hodočašće u Mariju Bistricu kraj Zagreba, razna industrijska preduzeća sa detaljnim pregledom fabrikacije, te naše gradove i njihov dnevni život: Beograd, Zagreb, Sarajevo, Novi Sad, Split itd.*" Nema podataka da je Ledić ovom prilikom i snimao.

- Ledićev snimak Banje Luke (Gornji Šeher)
(preuzeto iz kataloga "Revija starog srpskog filma 1914-1943")

Na dan ubistva kralja Aleksandra "Oslobodioca", 9. oktobra, Ledić nastavlja svoje filmske aktivnosti i snima komemoraciju u Banjoj Luci organizovanu ovim povodom. "*Filmski operater g. Ledić snimio je jučerašnje komemorativne svečanosti od kojih će napraviti jedan film i u najskorije vrijeme, čim ga razvije, prikazivaće ga u ovdašnjem Palas-kinu.*" Ubrzo, kao i poslije ranijih snimanja, Ledić dolazi u Banju Luku (19. oktobra) i isti dan stavlja film na repertoar Palas ton-kina pod nazivom "**Banjalučke novosti**". Film je prikazivan dva dana.

Ledić ponovo dolazi u Banju Luku 30. oktobra. Ovaj put nije filmovao određene događaje, interesovanje usmjerava na snimanje raznih gradskih znamenitosti. Tako snima Gornji Šeher sa sumpornim vrelima i banjama, džamije, arhitekturu... Nema podataka da su ova filmska snimanja kasnije prikazana u okviru redovnog repertoara Palas ton-kina.

2.2 1936. godina

Poslije pauze od tri mjeseca, 12. februara 1936. godine, "Vrbaske novine" najavljuju ponovni skori dolazak Ledića i njegovo filmsko snimanje zimskih pejzaža grada. U tekstu pod nazivom "**Naš mladi kralj kao skijaš**", autor pored budućih Ledićevih filmskih aktivnosti podsjeća i na dosadašnja uspješna snimanja grada: "*G. Ledić je u jednom opširnom filmu filmovao Banja Luku i prikazivao po svim većim mjestima Savske i Dunavske banovine i u Beogradu.*" Kao i 4. oktobra 1935. godine, Ledić ovom prilikom dolazi i sa bogatim programom "nacionalnih" filmova koje će prikazivati, pored redovnog repertoara, i u specijalnim dnevnim projekcijama za đake i vojnike. Najavljeni program se sastojao od jednog filma kolažnog tipa, sastavljenog od raznih snimaka (vjerovatno i Ledićevih) i dijelova inostranih žurnala. "Vrbaske novine" donose najavu kao i detaljne opise sadržaja svih sedam pojedinačnih dijelova filma i specijalnog dodatka.

Dijelovi filma:

1. "Moj Split, čarobni grade na Jadranu"
2. "Poljoprivredni ton film"
3. "Grad Maribor"
4. "Filmovi o folkloru jugoslavenskih naroda"
5. "Slovenske igre"
6. "Filmovi o Banja Luci"
7. "Razni sportski izleti kralja Petra Drugog Karađorđevića"

i specijalni dodatak - "Najnovije vijesti iz cijelog svijeta"

Tokom ove posjete Ledić je obavio više snimanja. "Vrbaske novine" od 14. februara u opširnom tekstu pod naslovom "**Operater g. Ledić snimio je smučarske utakmice naše vojske**" pišu - "*Juče je naš filmski operater g. Ledić snimao smučarske utakmice banjalučkog vojnog garnizona, koja je održana na Laušu*". Prema novinama, takmičenje je vodio general Svetislav Dukić, pomoćnik komandanta Vrbaske divizijske oblasti a u takmičenju su učestvovali oficiri i podoficiri banjolučkog vojnog garnizona obučeni u smučarske dresove. Pored vojnika, takmičenju je prisustvovalo i nekoliko dama, članica "Banjalučkog smučarskog kluba". Ovom prilikom desio se i jedan interesantan incident: "*G. Ledić, operater Jugoslovenskog nacionalnog filma, koji je svaki pokret takmičara marljivo snimao na filmsku kameru, nije se dao smesti, kao naročit ljubitelj zimskog sporta, ni onda kada mu je jedan vatreni skijaš u punom naletu srušio aparat i polomio je jednu nogu od stativa*." Iz novinskog teksta ostaje nejasno o kakvoj vrsti skijaškog takmičenja se radilo, spustu, bijatlonu ili nekoj drugoj vrsti zimskog sporta. "*Takmičenje je obavljeno na stazi dugoj 3 kilometra, po lijepom vremenu*."

"Vrbaske novine" u broju od 15. februara čak na tri mjesta izvještavaju o Ledićevim filmskim aktivnostima. "*Juče poslije podne filmski operater Jugoslovenskog nacionalnog filma g. Ledić, u društvu sa novinarima obišao je Gornji Šeher i celu banjalučku periferiju, kojom prilikom je izvršio filmska snimanja najinteresantnijih objekta i pejzaža*". Tekst precizno izvještava o "zimskim snimanjima", pa saznajemo da je u Gornjem Šeheru snimio školsku zgradu podignutu u orijentalnom stilu, "mnoge kutke grada", džamije, pogled na Banju Luku i Vrbas, mlinove na Vrbasu, seljake sa tovarima sijena i drvima, stare bosanske begovske kuće, Kalauziferiju džamiju, izlazak Muslimana iz džamije poslije molitve, novi gradski most, Kastel, muslimanske nošnje i "još mnogo interesantnih momenata iz perifernog života". Nepoznati novinar koji potpisuje ovaj opširni tekst, a koji je i pratio Ledića tokom rada, konstatuje da su snimanje bila uspješna i da će ovi filmovi biti prikazani "*ne samo u kinu u našem gradu, već i u drugim bioskopima u državi*."

U istom broju, "Vrbaske novine" u tekstu - crtici pod nazivom "**Snimanje bala Kola srpskih sestara**" najavljuju sutrašnje (16. februar) filmsko snimanje Sveslovenskog bala u dogovoru sa upravom Kola srpskih sestara.

"Vrbaske novine" od 18. februara u tekstu preko cijele strane pod nazivom "**Sveslovenski bal Kola srpskih sestara imao je ogroman uspjeh**", pored detaljnog izvještaja o ovom značajnom banjalučkom događaju, prisutnim zvanicama (prisustvovao je i lično ban Vrbaske banovine Bogoljub Kujundžić sa suprugom) i održanom programu u hotelu Palas, pišu: "*U holu kino-dvorane bio je improvizovan atelje u kojem su jedan ovdašnji fotograf i kino operater g. Ledić vršili razna snimanja. Jednom riječju - sve je bilo odlično organizovano i ništa nije falilo*", što potvrđuje da je Ledić i snimio ovaj događaj.

Ovo je bio posljednji (dokumentovani) dolazak Ledića u Banju Luku. Za razliku od većine ranijih posjeta, filmovi sa ovog snimanja nisu se kasnije pojavili na redovnom repertoaru bioskopa Palas. U "Vrbaskim novinama" (godište 1937. nije bilo dostupno za istraživanje - ostaje mogućnost da je možda i te godine

snimao u Banjoj Luci) nema podataka da je Ledić kasnijih godina snimao u "gradu na Vrbasu". I ne samo to, kako se približavao Drugi svjetski rat "Vrbaske novine" zaokupljene drugim temama, uglavnom spoljno-političkim, stranačkim i socijalnim, u potpunosti prestaju da objavljuju tekstove o filmu. Postoji mogućnost da je Ledić dolazio u Banju Luku ranih ratnih godina snimajući za "Hrvatski slikopis".

3. GDJE SE NALAZE LEDIĆEVI FILMOVI?

3.1. Jugoslovenska kinoteka

U okviru "Revije nitratnog filma" 2006. godine, koju je organizovala Asocijacija za vizuelne umjetnosti FENIKS ART iz Banje Luke u saradnji sa Jugoslovenskom kinotekom iz Beograda, prikazan je kratki film "Pozdrav sa Vrbasa", koji je Jugoslovenska kinoteka datirala u 1939. godinu, u cjelosti sastavljen od Ledićevih snimaka Banje Luke. U filmu koji traje oko tri minuta, uglavnom je zastupljena arhitektura, istorijski i etnološki motivi i kadrovi Vrbasa. U filmu nema kadrova sa zimskih snimanja Banje luke. Zamišljen više kao turistički, film bi mogao predstavljati skroman Ledićev pokušaj da objedini snimljeni materijal sa svojih ranijih filmskih snimanja u Banjoj Luci. Neki dijelovi filma su najvjerovatnije režirani, kao na primjer nasmijane žene u narodnim nošnjama koje su unaprijed pripremljene za snimanje filma. Na osnovu podatka o posjetama Ledića, možemo pretpostaviti da je najveći dio prikazanog materijala snimljen tokom njegovih posjeta Banjoj Luci u avgustu i oktobru 1935. godine. Vjerovatno je Ledić kasnijih godina samo montirao već snimljene materijale i pravio namjenske cjeline, pa tako i film "Pozdrav sa Vrbasa".

Hronološki, u filmu su kadrovi:

Tvrđava Kastel, narodne nošnje, pogled na Gornji Šeher sa Graba, stara vodenica na Vrbasu sa djecom koja se kupaju, detalji vodeničnih kola, dajaci na Vrbasu, tvrđava Kastel - južni zid, Kastel - zapadni zid, panorama grada snimljena sa brda Šehitluci, kamera u vožnji snima dućane u Gornjem Šeheru, krave na ulicama grada - ulaz sa juga u Banju Luku, džamija Arnaudija, pogled na džamiju Ferhadiju i Sahat-kulu sa južne strane, džamija Ferhadija (više kadrova), Govedarnica (više kadrova), gradska tržnica - unutrašnjost, žene u narodnim nošnjama (više kadrova), prelje, pogled na samostan Petrićevac snimljen iz pšeničnog polja. (Film se završava necjelovito)

3.2. Hrvatski državni arhiv - Hrvatska kinoteka

Preostali (poznati) sačuvani filmovi Franje Ledića o Banjoj Luci nalaze se dijelom u Hrvatskoj kinoteci. U jednoj fusnoti knjige "Obrazovni film",

Vjekoslav Majcen napominje da Hrvatska kinoteka čuva pet žurnala "Zvono", iako se oni, zanimljivo, ne spominju u popisu filmske građe u knjizi "Filmovi u Hrvatskoj kinoteci pri Hrvatskom državnom arhivu 1904-1940". U okviru Festivala nijemog filma PSST u Zagrebu 2008. godine prikazani su neki od ovih žurnala, što je navedeno i u programskoj knjižici festivala.

U odgovoru na prepisku, Daniel Rafelić arhivist Hrvatske kinoteke 07.06. 2009. godine potvrđuje da se u jednom od žurnala "Zvono", koji se čuvaju u Hrvatskoj kinoteci, "pored ostalih snimaka grada nalaze i snimci džamije u Banjoj Luci". Na osnovu šturog opisa sadržaja, primjećujemo da nema filmskih zabilješki događaja za koje pouzdano znamo da je Ledić snimio (aeromiting, fudbalska utakmica Krajišnik-Grafičar, skijaško takmičenje, itd), kao što ih, uostalom, nema ni u filmu "Pozdrav sa Vrbasa".

4. EPILOG

Neka pitanja i zaključci. O etnološkim snimanjima Špire Bocarića (1937-1938), amaterskim snimcima Aleksandra Bojka (1939-1945) i namjenskim snimanjima nepoznatih snimatelja za potrebe samostana "Marija Zvijezda" u Trapistima (?-1939) ima malo podataka, ali je veliki dio filmskog materijala sačuvan i dostupan, što nije i slučaj sa snimanjima Franje Ledića o kojima znamo više iz štampe a manje iz sačuvanih filmova. Dobra informisanost novinara "Vrbaskih novina" o Ledićevim dolascima i planovima ("*Filmski operater g. Ledić najavio je ovih dana dolazak u Banja Luku*"...itd), upućuje na više nego odličnu saradnju redakcije ili nekog od odgovornih urednika sa zagrebačkim sineastom. "Vrbaske novine" od 5. oktobra 1935. godine: "*Operater g. Ledić staviće našoj redakciji na raspoloženje 25 odsto od svog ličnog prihoda, koju će sumu redakcija, prema svom nahođenju, raspodeliti, raznim nacionalnim i socijalno - humanitarnim društvima i ustanovama*".

S obzirom na veliku brzinu kojom se većina njegovih filmova pojavljivala na repertoaru kina Palas, ostaje nejasno da li je Ledić sam razvijao i pripremao filmove za bioskopsko prikazivanje boraveći u Banjoj Luci?

S kakvim ciljem je snimao Banju Luku kontinuirano šest mjeseci? Odgovor na drugo pitanje bi se možda mogao pronaći u jednom kratkom novinskom tekstu objavljenom u "Vrbaskim novinama" 31. oktobra a povodom njegove posljednje posjete Banjoj Luci 1935. godine.

"Prema izjavi g. Ledića, zagrebačka kina rado prikazuju njegove filmske novosti iz Banja Luke. Ovo interesovanje ga je potaklo da svoj dosadašnji rad upotpuni, tako da bi u najskorije vrijeme sastavio jedan veći film o našem gradu sa svim njegovim istorijskim i drugim znamenitostima. Ovakav film bi se tada mogao da plasira i u inozemstvu."

Sličnosti se mogu pronaći sa Ledićevim filmskim aktivnostima deset godina ranije u Zagrebu. "*Franjo Ledić vratio se iz Berlina, gdje je bio vlasnik filmske tvrtke i filmski producent, u Zagreb 1925. godine, upravo za vrijeme velike proslave tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva. O svečanostima koje su bile organizirane u sklopu te proslave snimio je film „Proslava hiljadugodišnjice*

*hrvatskog kraljevstva - Millenium regnum Croatia", vjerujući da će ga tako moći plasirati među iseljeništvom u Americi."*²

**ФИЛМСКО СНИМАЊЕ
ЈУЧЕРАШЊИХ ТУЖНИХ СВЕЧАНО-
СТИ**

Бања Лука, 10 октобра

Филмски оператор г. Ледић снимало је јучерашње комеморативно свечаности од којих ће направити један филм и у одговарајуће време, чим га развије, приказати га у овдашњем Палас-кину.

Vrlo je vjerovatno da je ekonomski faktor bio presudan kod Ledićevog izbora da filmuje Banju Luku, čiji bioskopski gledaoci, koliko je poznato (a i on je to vjerovatno znao), nisu do tada bili u mogućnosti da vide snimljene događaje na filmskom platnu iz njihovog grada, što je moglo masovnije privući bioskopsku publiku. Nažalost, nema i podataka o posjećenosti ovim projekcijama („*Aeromiting u Banja Luci*“ bio je dva dana na repertoaru Kina Palas, „*Prvenstvena nogometna utakmica Krajišnik-Grafičar*“ sedam dana, „*Banjalučke novosti*“ dva dana), što je možda i bio razlog da Ledić poslije februara 1936. godine prestane sa kontinuiranim snimanjima Banje Luke.

Jedno je izvjesno, filmska snimanja Franje Lediće na području Banje Luke tokom 1935. i 1936. godine, po kontinuitetu, raznovrsnosti snimanja, tematskoj šarolikosti i vremenskom obuhvatu (ljetno - jesen - zima), spadaju u najstudioznija filmska snimanja preduzeta u nekom od gradova Bosne i Hercegovine u periodu između dva svjetska rata.

Konačno, pregled sadržaja i precizna identifikacija filmskog materijala iz žurnala "Zvono", koji se čuva u Hrvatskoj kinoteci, omogućiće nam i da pouzdano utvrdimo šta se čuva od Ledićevih snimaka Banje Luke u filmskim arhivima sa prostora nekadašnje Jugoslavije. Značajan dio filmskog materijala za koji znamo da je Ledić snimio u Banjoj Luci, po svoj prilici nije sačuvan.

**HRONOLOGIJA FILMSKIH AKTIVNOSTI FRANJE LEDIĆA
U BANJOJ LUCI 1935. i 1936. GODINE**

1935.

- 17. avgust - prvi dolazak u Banju Luku - ovom prilikom je, moguće, snimio Marijana Matijevića i pjevačicu Sofku,
- o prikazivanju filma o ovom događaju nema podataka

- 15. septembar - snima aeromiting na Banjalučkom polju
- 21. septembar - premijerno prikazivanje filma o aeromitingu u Palas ton-kinu
- 22. septembar - snima fudbalsku utakmicu Krajišnik-Grafičar
- 26. septembar - snimak fudbalske utakmica Krajišnik-Grafičar na repertoaru Palas ton-kina
- 04. oktobar - povodom godišnjice smrti kralja Aleksandra Oslobodioca organizuje prikazivanje filmova u Palas ton-kinu
- 09. oktobar - snima komemorativne svečanosti u Banjoj Luci povodom godišnjice smrti kralja Aleksandra
- 19. oktobar - film o komemorativnim svečanostima na redovnom repertoaru Palas ton-kina pod nazivom "Banjalučke novosti"
- 29. oktobar - snima razne znamenitosti grada: Gornji Šeher, stari dijelovi grada, tvrđava Kastel itd.

1936.

- 13. februar - posljednji dolazak (?) - snimanje skijaških takmičenja Banjalučkog vojnog garnizona na terenima naselja Lauš
- 14. februar - snimanje Gornjeg Šehera i drugih dijelova grada
- 15. februar - projekcija nacionalnih filmova u Palas ton-kinu
- 16. februar - snimanje Sveslovenskog bala Kola srpskih sestara

LITERATURA

1. Bosa Slijepčević (1982): Kinematografija u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini - Univerzitet umetnosti u Beogradu - Institut za film, Beograd
2. Vjekoslav Majcen(1998): Hrvatski filmski tisak do 1945. godine - Hrvatski državni arhiv - Hrvatska kinoteka, Zagreb
3. Dejan Kosanović (2000): Leksikon pionira filma i filmskih stvaralaca na tlu jugoslovenskih zemalja 1896-1945. - Institut za film - Jugoslovenska kinoteka - Feniks film, Beograd
4. Vjekoslav Majcen (2001): Obrazovni film - Pregled povijesti hrvatskog obrazovnog filma - Hrvatski državni arhiv - Hrvatska kinoteka, Zagreb
5. Dejan Kosanović (2003): Kinematografija u Bosni i Hercegovini 1897-1945, Kino savez Bosne i Hercegovine, Sarajevo
6. Filmovi u Hrvatskoj kinoteci pri Hrvatskom državnom arhivu 1904-1940. - priredio: Vjekoslav Majcen, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2003.
7. Đorđe Mikić(2004): Banja Luka - Kultura građanskog društva, Banja Luka
8. Dejan Kosanović (2005): History of Cinema in Bosnia and Hercegovina 1897-1945. - Naučna KMD, Feniks film, Beograd

9. Bojan Stojnić (2006): Štampa i štamparije u Banjoj Luci(do 1941)
- Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske - Arhiv Republike Srpske,
Banja Luka
10. Programska knjižica Festivala nijemog filma PSST! Zagreb, 2008.
11. Vrbaske novine - 1932-1936, 1938-1941, Banja Luka
12. Arhiva autora